

“Lâ Tekûmü’s-sâatü Hattâ” Kalıbıyla Nakledilen Rivayetlerin Anlamı

Hamdi Türkoğlu¹

Öz

Temel hadis kaynaklarında kıyamet alâmetleriyle alakalı çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden bir kısmı “لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّىٰ” kalıbıyla rivayet edilmiş devamında ise kıyamet kopmadan önce meydana gelecek birtakım olaylar sıralanmıştır. Bu çalışma, kıyametle ilgili mezkûr kalıpla nakledilen rivayetlere odaklanmakta ve bu rivayetlerin muhtevalarından hareketle ilgili kalıbın ne anlam ifade ettiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bahsi geçen rivayetler insanın iradesi ve sorumluluğu bakımından iki ana gruba ayrılabilir niteliğe sahiptir. Birinci gruptaki rivayetler ve içerikleri insan gücünün ve sorumluluğunun dışındadır. Dolayısıyla bu konulara insanın müdahale etmesi, değiştirmeye veya düzeltmeye çalışması çok mümkün gözükmemektedir. Rivayetlerin diğer bir kısmında ise ağırlıklı olarak bireysel ve toplumsal bozulmalardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu bağlamdaki rivayetlerin ifade ettiği asıl anlam, dünyanın sonu anlamındaki kıyametin kopması değil, bireyin ve toplumun hayatındaki bozulan hususların düzeltilmesi ve bu konularda gerekli önlemlerin alınmasıdır. Bu öncelikli mânânın yanında bu rivayetler, kıyamete yakın bir zamanda muhtelif alanlarda bozulmaların olacağına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kıyamet Alâmetleri, Büyük Kıyamet, Küçük Kıyamet, Lâ Tekûmü’s-sâa (لَا تَقُومُ السَّاعَةُ), Bireysel Kıyamet, Toplumsal Kıyamet.

Türkoğlu, Hamdi. “Lâ Tekûmü’s-sâatü Hattâ” Kalıbıyla Nakledilen Rivayetlerin Anlamı”. Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 9/1 (2025), 59-76. <https://doi.org/10.32711/tiad.1579909>

Geliş Tarihi	05.11.2024
Kabul Tarihi	20.01.2025
Yayın Tarihi	28.03.2025
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Bayburt, Türkiye, hturkoglu@bayburt.edu.tr, 0000-0002-5740-2401.

The Meaning of Narrations Conveyed with the Phrase 'Doomsday will not come until'

Hamdi Türkoğlu²

Abstract

In the primary hadith sources, numerous narrations address the Signs of the day of Judgment, often introduced with the phrase “لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى” (The Hour will not come until...). This study examines these narrations and their implications. These narrations can be classified into two main categories based on human will and responsibility. The first category includes events beyond human control, which align with the Major Signs of the day of Judgment, rendering human intervention unlikely. The second category focuses on individual and Societal Judgment, emphasizing the necessity of rectifying corruption in daily life. The core message extends beyond the occurrence of the day of Judgment, urging attention to and correction of societal deterioration. Furthermore, these narrations warn of various forms of corruption emerging as the day of Judgment approaches, underscoring the importance of proactive measures. This understanding motivates individuals and communities to take responsibility for their actions and strive for improvement in both personal and societal contexts.

Keywords: Hadith, Signs of the Day of Judgment, The Major Day of Judgment, The Minor Day of Judgment, Lâ Tekûmû's-Sâa, Individual Judgment, Societal Judgment.

Türkoğlu, Hamdi. "The Meaning of Narrations Conveyed with the Phrase 'Doomsday will not come until'". *Türkiye Journal of Theological Studies*, 9/1 (2025), 59-76. <https://doi.org/10.32711/tiad.1579909>

Date of Submission	05.11.2024
Date of Acceptance	20.01.2025
Date of Publication	28.03.2025
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

² Asst. Prof., Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Bayburt, Türkiye, hturkoglu@bayburt.edu.tr, 0000-0002-5740-2401.

Giriş

Kıyamet alâmetlerini konu edinen birçok rivayet temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bu rivayetler konularına göre telif edilmiş hadis kaynaklarında başta fiten olmak üzere muhtelif başlıklar altında toplanmıştır.³

Kıyametten bahseden söz konusu rivayetlerin bir kısmı “... **لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى ...**” kalıbıyla rivayet edilmektedir. Bu kalıbın ve içeriklerinin doğru anlaşılması büyük önem taşımaktadır.

Esasen bu kalıpla rivayet edilen hadislerin farklı tarihlerinde lafız farklılıklarına rastlanmaktadır. Bir başka ifade ile muhteva büyük oranda aynı olmasına rağmen yukarıdaki kalıbın farklı senedlerinde bu kalıp yerine başka lafızlar kullanılmıştır. Lafızları farklı olmakla birlikte yaklaşık aynı mânâyı ifade etmeleri ve konunun sınırlandırılması bakımından ilgili kalıp dışındaki rivayetler bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

“... **لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى ...**” ifadesi “...olamadıkça kıyamet kopmaz.” şeklinde tercüme edilebilir. Çalışmanın ileriki kısımlarında da görüleceği üzere ifade büyük oranda bu şekilde tercüme edilmiştir. Hadis kaynaklarında bu ifade, kıyamet ve kıyamet alâmetlerini bildirmek için kullanılmış ve devamında ise bazı olaylar ve durumlar sıralanmıştır.

Yukarıdaki kalıpta yer alan “السَّاعَةُ” kelimesi, sözlükte ne kadar az olursa olsun zamanın bir parçası, gece ve gündüzün yirmi dört cüzünden her biri, saniye ve dakikaları gösteren alet, kıyamet ve kıyametin kopacağı zaman anlamlarında kullanılmaktadır.⁴

Kur’an’da üç farklı şekilde kullanılan kelime, bir kısım ayetlerde, nekra “سَاعَةٌ”, bir kısmında elif lâm takısıyla “السَّاعَةُ”, bazı ayetlerde ise izâfet terkibi “عِلْمُ السَّاعَةِ” şeklinde yer almaktadır. Nekra olarak geçtiği yerlerde “bir an, vakit, zaman”⁵ anlamında, marife olarak kullanıldığı yerlerde ise “kıyamet, kıyametin bilgisi” anlamında⁶ kullanılmıştır. Yine yukarıdaki kalıpta zikredilen ve kıyametin kopacağını ifade eden “تَقُومُ” kelimesi ile kıyamet anlamındaki “السَّاعَةُ” kelimesi, “تَقُومُ السَّاعَةُ” şeklinde beş yerde kullanılmıştır.⁷

Kıyametle ilgili rivayetlerin bağlamları ve içerikleri dikkate alınarak “kıyametin kopması” tabirine farklı anlamlar yüklenmiştir. Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) muhteva bakımından kıyametin üçe ayrıldığını söylemiştir: Birincisi insanların hesap vermek için diriltilmesi anlamında büyük kıyamet, ikincisi bir neslin insanların ölmesi anlamında (örneğin bir sahabinin ashabın sonuncusu olarak ölmesi gibi) orta kıyamet, üçüncüsü ise bir kişinin ölmesi anlamında küçük kıyamet.⁸ Bir başka taksime

³ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Boga (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr/Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), “Fiten”; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: İsâ'l-Bâbî'l-Halebî ve Şürekâhu, 1374/1955), “Fiten”.

⁴ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît* (Kâhire: Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, 1392/1972), 1/463.

⁵ el-A'raf 7/34; Yûnus 10/45.

⁶ el-A'raf 7/187, el-Hicr 15/85, el-Hac 22/7; Lokmân 31/34.

⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li-elfîzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1364), 371.

⁸ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412), 435; Ayrıca bk. Bekir Topaloğlu, “Sâat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Ekim

göre ise kıyametin alâmetleri olmuş bitmiş alâmetler, halen devam eden alâmetler ve gelecekte zuhur edecek büyük alâmetler şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu üçlü taksim yanında kıyametin alâmetlerini büyük alâmetler ve küçük alâmetler şeklinde iki kısma ayıranlar da olmuştur.⁹ Bu son sınıflandırma genelde kıyametle ilgili rivayetlerin özelde ise üzerinde durulan kalıpla nakledilen rivayetlerin anlaşılması noktasında büyük oranda yeterli olmaktadır.

Dünyanın sona ermesi anlamındaki kıyametin (büyük kıyamet) ne zaman kopacağını sadece Yüce Allah bilmekte ve onun dilemesiyle gerçekleşecektir. İnsanların istemesiyle hakîkî anlamdaki bu kıyamet öne alınamayacağı gibi vakti geldiği zaman geciktirilmesi de mümkün olmayacaktır. Ancak bunun dışında ifade edilen küçük (bireysel-toplumsal) kıyametlere gelince, esasen insanın sorumlu ve müdâhil olduğu alan burasıdır. Konuyla ilgili bu ikili tasnif aynı zamanda “... لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى ...” kalıbının da anlamını belirleyici olmaktadır. Söz gelimi içeriğinde güneşin batıdan doğmasından bahseden bir rivayette bu kalıp gerçek anlamda kullanılırken; ilmin ortadan kalkması, yalan, zina, içki vb. hususların bulunduğu bir rivayette mecâzî anlamda kullanılmaktadır. Başka bir deyişle bu sonuncusu gerçek anlamda (dünyanın sonu) kıyametin kopacağını bildirmekten daha çok vurgulu bir üslupla insanlara sorumluluklarını hatırlatmaktadır.¹⁰

Bu kalıpla nakledilen Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh'*indeki bir rivayette kıyamet alâmetleri olarak davaları aynı iki grubun savaşmasından, yalancı Deccâl'den, ilmin ortadan kalkmasından, depremlerin artmasından, zamanın hızlı geçmesinden, fitnelerin ortaya çıkması ve öldürme olaylarının çoğalmasından, malın çoğalması ve sadaka verecek kimsenin kalmayacağından, insanların yüksek bina yapmada yarışacaklarından, kişinin ölmüş arkasına özenmesinden, güneşin batıdan doğmasından, insanların farklı işlerle meşgul olurken kıyametin ansızın kopacağından bahsedilmektedir.¹¹

Rivayetlerin içerikleri dikkate alınarak çalışma, “İnsanın Önleyebileceği Kıyamet Alâmetleri” ve “İnsanın Önleyemeyeceği Kıyamet Alâmetleri” olmak üzere iki ana başlığa ayrılmış; ilmin zâyı olması, ahlâkî ve sosyal çöküş, savaşlar ve fitneler, kulluk ve ibadetlerin zayıflaması birinci başlığın altında, doğa olayları ve fiziksel hadiseler, Hz. İsa'nın nüzûlü gibi başlıklar ise ikinci başlığın altında incelenmiştir. Bununla birlikte rivayetlerde geçmesine rağmen bir başlık altına yerleştirilemeyen ve yeni konu başlığı için de uygun olmadığı düşünülen rivayetlere sadece atıfta bulunulmuştur.

Çalışmada konular işlenirken kaynağı itibarıyla merfu, sıhhat açısından hasen ve sahih rivayetler esas alınmıştır. Kullanılacak rivayet Kütüb-i Sitte eserleri gibi birçok hadis kaynağında geçiyorsa Sahihayn'daki rivayetler tercih edilmiş ve bu iki eserdeki rivayetlerle yetinilmiştir. Ancak rivayet Buhârî veya Müslim'de geçmiyorsa başta Sünen-i Erba olmak üzere diğer hadis kaynaklarına müracaat edilmiştir. İlgili kalıpla nakledilen rivayet, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh'i* ve Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek'i* gibi nispeten sonraki kaynaklarda bulunuyorsa, bu rivayetler kullanılmış, bununla birlikte Buhârî ve Müslim'de farklı lafızlarla rivayet edilen hadislerle de atıfta bulunulmuştur.

2024).

⁹ Kamil Çakın, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumlara Çöküşü”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 2-3.

¹⁰ Benzer yaklaşımlar için bk. Çakın, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumlara Çöküşü”.

¹¹ Buhârî, “Fiten”, 23.

Aynı kalıpla rivayet edilmesine rağmen zayıflığını veya uydurma olduğunu ifade etmek için bu rivayetlere de gerek metin içinde gerekse dipnotlarda işaret edilmiştir.

Kıyamet ve kıyametin alâmetleri konusunda kitap, tez ve makale türünde muhtelif çalışmalar yapılmıştır.¹² Ancak bu kalıp özelinde bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1. İnsanın Önleyebileceği Kıyamet Alâmetleri

İnsanın önleyebileceği kıyamet alâmetleri başlığı altında ilmin zâyî olması, ahlâkî ve sosyal çöküş, kulluk ve ibadetlerdeki zayıflamalar, savaşlar ve fitneler konuları ele alınmıştır. Bu konular ağırlıklı olarak insanın gerek bireysel gerekse toplumsal sorumluluklarıyla ilgilidir. Dolayısıyla insan bu alanlardaki yozlaşmalara engel olma veya önleme gücüne sahiptir.

1.1. İlmin Zâyî Olması

“... لا تُقَوْمُ السَّاعَةُ حَتَّى ...” kalıbıyla rivayet edilen hadislerde, ilmin azalması kıyametin alâmetlerinden birisi olarak zikredilmektedir. Söz konusu rivayetler Ebû Hureyre (ö. 58/678) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) tarafından merfu olarak nakledilmektedir. Temel hadis kaynaklarında mükerrer olarak¹³ yer alan rivayet Buhârî’de şöyle geçmektedir:

لَا تُقَوْمُ السَّاعَةُ حَتَّى يُغْبِضَ الْعُلَمَاءُ...

“İlim ortadan kalkmadıkça (...) kıyamet kopmaz.”¹⁴

Buhârî’nin hem müstakil hem de Ebû Hureyre’den rivayet ettiği uzun bir hadisin bir bölümü¹⁵ olarak nakledilen bu rivayette ilmin kaldırılması; “depremlerin çoğalması”, “zamanın bereketsiz olması, fitnelerin ve cinayetlerin artması”, “malın çoğalması” ile birlikte zikredilmiş, başka rivayetlerde ise “içkinin içilmesi”, “zinanın yaygınlaşması”, “erkeklerin azalması” ve “kadınların artmasından” bahsedilmektedir.¹⁶

İlmin azalmasının veya ortadan kalkmasının nasıl olacağı ise Müslim’de yer alan bir rivayette şu şekilde ifade edilmektedir: “Şüphesiz Allah, insanların kalbinden ilmi çekip kaldırmaz. Ancak ilmi alimlerin vefatıyla kaldırır. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca insanlar cahil

¹² Bu çalışmaların bazıları şunlardır: Çakın, “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Çöküşü”; Ahmet Emin Seyhan, “Kıyamet Öncesi Seddi Delecek Ye’cüc ve Me’cüc’un Nasıl Helak Edileceğine İlişkin Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 45-83; Fehmi Soğukoğlu, “Cibrîl Hadisinde Geçen Kıyamet Alâmetlerinin Yeniden Değerlendirilmesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2018), 119-133; Züleyha Birinci, “Kıyamet Alâmetlerine Mu’tezilî Bakış -Zemahşerî Örneği-”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56 (2024), 1-22; Mustafa Akman, “Kelâm Perspektifinden Kıyamet Alâmetlerinin Mahiyeti”, *Journal of Islamic Research* 32 (1) (2021), 190-214; Süleyman Altuntaş, *Kıyamet Alâmetleri (On Alâmeti Bir Arada Zikreden Rivâyetlerin Tahlili)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Hüsamettin Kaya, *Hadislerde İsnad ve Metin Tahlili: “Kulun Kıyamet Günü Hesaba Çekileceği İlk Ameli Namazıdır.” Hadisi Örneği* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022).

¹³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1401), 12/458; Buhârî, “İstiska” 26.

¹⁴ Buhârî, “İstiska”, 26.

¹⁵ Buhârî, *Buhârî*, “Fiten”, 23.

¹⁶ Buhârî, “Muhâribîn”, 5.

kimseleri önder edinirler. Onlara sorular sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Böylece hem kendileri sapar hem de başkalarını saptırırlar."¹⁷

Bu rivayet bir yandan ilmin doğrudan insanların kalbinden çekilip alınmayacağını, bunun ancak ulemânın vefatıyla gerçekleşeceğini dile getirirken diğer yandan ise sosyal hayatta alimlerin rehberliğinin önemini dile getirmektedir. Zira ilmin korunması ve sonraki nesillere aktarılması ulemâ vasıtasıyla olmaktadır. Aynı zamanda ulemâ topluma doğru rehberlik yapmak suretiyle toplumun istikamet üzerine kalmasını ve yanlış şeylerden uzak durmasını sağlamaktadır. Öte yandan alimlerin vefatı veya yokluğu topluma bilgisiz insanların rehberlik etmesini beraberinde getirecektir. Bu da ilmin ehil olmayan insanların eline geçmesi anlamında gelmektedir. Böylece bu insanlar topluma kötü örnek oldukları gibi bilgisizlikleri sebebiyle hem kendileri yanlış düşecek hem de toplumu yanlış yönlendirmiş olacaktır. Bu ise gerek fert gerekse toplum için büyük bir tehlike demektir. Alim'in vefatı dolayısıyla ilmin azalması ve cehaletin artmasına bağlı olarak o toplumda bozulmalar veya sapmalar ortaya çıkacaktır. Bu durum o toplumun kıyameti demektir.

İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) Şa'bi'den (ö. 104/722) maktu olarak naklettiği bir rivayette "ilim cehalete, cehalet ilme dönüşmedikçe kıyamet kopmaz."¹⁸ şeklinde ifade edilmektedir. Bu perspektiften bakıldığında ilmin ve alimin değer görmediği bir toplum tasvir edilmektedir. Dolayısıyla böyle bir toplumda değerler tersyüz edilerek cahil, alime; cehalet ilim ve bilgiye tercih edilmiştir. Doğru bilginin değersizleştiği yanlış bilgilerin revaç bulduğu böyle bir toplumda gerek toplumsal gerekse ahlâkî bozulmalar meydana gelecektir.

Rivayetin şerhinde "ilmin ortadan kalkması ve cehaletin yaygınlık kazanması" çoğunluğa nispetle olduğu belirtilmektedir. Zira Hz. Peygamber, başka bir rivayette "Ümmetimden bir grup Allah'ın emri gelinceye kadar (kıyamete kadar) hak üzerine olmaya devam edecektir." buyurmaktadır.¹⁹ Buhârî bu rivayetin bir kısmını bâb başlığı yaparak rivayette belirtilen kimselerin alimler olduğunu ifade etmektedir.²⁰ Bu rivayetlere göre ümmet içerisinde hak üzere olan bir topluluğun kıyamete kadar var olacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla her ne kadar bazı dönemlerde ve toplumlarda cehalet, ilme nispetle daha fazla yaygınlık kazansa da ümmet hiçbir zaman tamamen sapkınlığa düşmeyecek ve her dönemde doğru yolu gösteren alimler olacaktır.

1.2. Ahlâkî Çöküş ve Sosyal Çözülme

"... لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى ..." kalıbıyla rivayet edilen hadislerin muhtevalarına bakıldığı zaman bunlardan önemli bir kısmının esasen ahlâkî ve toplumsal çöküşle ilgili olduğu görülecektir. Bu rivayetlerde çirkin söz ve davranışlar, kötü komşuluk, akrabayla ilişkileri kesme, toplumdaki güven duygusunun zedelenmesi,²¹ fitnenin ortaya çıkması,

¹⁷ Müslim, "İlim", 13.

¹⁸ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehadîs ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 7/505.

¹⁹ Bedruddin el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Dâru'l-Fikr, ts.), 7/57.

²⁰ Buhârî'deki rivayetler için bk. Buhârî, "İ'tisam", 10.

²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/458.

öldürme olaylarının çoğalması,²² içki ve zinanın yaygınlaşması,²³ cimriliğin artması, toplumda önde gelen insanlara itibar edilmeyip ayak takımının saygın hale gelmesi²⁴ anlatılmaktadır. Bu sosyal ve ahlâkî yozlaşma nedeniyle “*kişinin bir mezarın yanından geçerken keşke onun yerine ben olsaydım*”²⁵ şeklinde özeneceği de yine bu kalıpla nakledilen rivayetler arasında yer almaktadır. Ahlâkî çöküş ve sosyal çözümlüyle ilgili rivayetlerden bir kısmının mânâsı şöyledir:

“*Şunlar olmadıkça kıyamet kopmaz veya şunlar kıyametin alâmetlerindedir: ilim ortadan kalkacak, cehalet yayılacak, içki içilecek, zina yaygınlaşacak, erkekler azalıp kadınlar çoğalacak, öyle ki elli kadına bir erkek bakacak duruma gelecektir.*”²⁶

“*Şüphesiz Allah, çirkin ve kaba davranışları sevmez. Muhammed’in canı elinde olan Allah’a yemin olsun ki çirkin ve kaba davranışlar, kötü komşuluk, akrabayla ilişkilerin kesilmesi, güvenilir kimselerin hain, hain kimselerin de güvenilir olarak görülmesi yaygınlaşmadıkça kıyamet kopmaz...*”²⁷

“*Fitne ortaya çıkmadıkça, yalan çoğalmadıkça, pazarlar birbirine yaklaşmadıkça, zaman bereketsizleşmedikçe, “herc” çoğalmadıkça kıyamet kopmaz. Denildi ki “herc” nedir? Hz. Peygamber de “öldürme” diye cevap verdi.*”²⁸

Görüldüğü gibi rivayetlerde, sosyal ve ahlâkî çöküşün belirtileri ortaya konulmaktadır.

Kötülüklerin anası olarak nitelendirilen²⁹ ve büyük günahlardan biri olan³⁰ içki, rivayetlerde kıyametin alâmeti olarak zikredilmektedir. Bir toplumda içkinin yaygınlaşması o toplumun sosyal ve ahlâkî bakımdan çöküşünü hızlandıran etmenlerden biridir. Zira içki bir yandan insan sağlığını olumsuz yönde etkilerken diğer yandan sosyal ilişkilerin ve aile yapısının bozulmasına sebep olacaktır. Aynı zamanda toplumdaki suç oranlarının artmasına ve toplumsal düzenin bozulmasına neden olur.

Kur’an’da “*Zinaya yaklaşmayın. Zira o hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur.*”³¹ şeklinde ifade edilerek zinanın büyük bir günah olduğu ortaya konulmuştur. Yukarıdaki rivayetlerde ifade edilen zinanın yaygınlaşmasıyla birlikte aşıktan yapılacağı da başka rivayetlerde belirtilmiştir. Bezzâr (ö. 292/905),³² İbn Hibbân,³³ ve Taberânî’nin (ö. 360/971)³⁴ Abdullah

²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/422.

²³ Buhârî, “Muhâribîn”, 5.

²⁴ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim el-Bustî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1408), 6/65.

²⁵ Buhârî, “Fiten”, 21.

²⁶ Buhârî, *Buhârî*, “Muhâribîn”, 5.

²⁷ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî es-San’ânî el-Himyerî Abdürrezzâk, *Musamef*, thk. Habîburrahman el-A’zamî (Beyrut: el-Meclisu’l-İlmî, 1403), 11/404; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/458.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/422.

²⁹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdüfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1406), “Eşribe”, 44.

³⁰ el-Bakara 2/219; el-Mâide 5/90-91.

³¹ el-İsrâ 17/32.

³² Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfûzu’r-Rahman ve Diğerleri (Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, ts.), 6/345.

³³ İbn Hibbân, *Sahîh*, 6/83.

³⁴ Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, thk. Hamdî Abdilmecid es-Selefi

b. Amr 'dan (ö. 65/684-85) naklettiği merfu bir rivayette ilginç ve dikkat çekici bir benzetme yer almaktadır. Bu rivayette "insanların, eşeklerin yolda çiftleşmesi gibi yolda çiftleşecekleri" bildirilir. Aynı rivayet İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef* inde,³⁵ uzun bir hadisin bir kısmı olarak da Hâkim'in *Müstedrek*'inde³⁶ yine Abdullah b. Amr vasıtasıyla mevkufl olarak nakledilmektedir. Rivayet bu teknik yönü bir yana zinanın yaygınlaşması aile yapısının bozulması, toplumda güvenin azalması ve sosyal bağların zayıflaması gibi birçok problemi beraberinde getireceği aşikardır.

Sonuç olarak toplumsal ve ahlâkî bozulmalara neden olacak bu ve benzeri olumsuzlukların kıyametin kopması veya kıyametin alâmetleri ile irtibatlandırılması oldukça dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu rivayetler her bir ferдин, ahlâkî ve toplumsal çöküşe sebep olan bu tür durumlar karşısında uyanık olmalarının gerekli olduğunu ifade etmekte ve dini, ahlâkî ve toplumsal değerlerini korunmasının önemini vurgulamaktadır.

1.3. Kulluk ve İbadetlerdeki Zayıflama

"لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى ... " kalıbıyla rivayet edilen hadislerin bir kısmında insanların Allah'a ibadet etmekten uzaklaşıp cahiliye dönemine geri dönecekleri bildirilmektedir. Bu da kıyametten önce insanların dini değerlerden uzaklaşacaklarına ve manevi anlamda bir çöküş yaşayacaklarına işaret etmektedir. Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre'den naklettiği bir rivayet şöyledir: "Devs kabilesinin kadınlarının zü'l-halasa etrafında kalçalarını sallayana kadar kıyamet kopmaz."³⁷ Zü'l-halasa, cahiliye döneminde devs kabilesinin tapmış olduğu bir putun ismidir.³⁸ Rivayet putlara tapmaya geri dönüldüğünü, kadınların putların etrafında dönmelerini ve onlara seyahat etmelerini kinayeli bir ifade ile anlatmaktadır.³⁹ Bu rivayeti destekleyecek başka bir rivayette ise insanların İslam dinini terk edecekleri ve şirke düşecekleri şöyle ifade edilmektedir: "Ümmetimden bazı gruplar müşriklere ilhak etmedikçe ve putlara tapmadıkça kıyamet kopmaz. Öyle ki ümmetimden otuz yalancı çıkacak ve her biri peygamber olduğunu iddia edecektir. Oysa ben peygamberlerin sonuncusuyum ve benden sonra peygamber yoktur."⁴⁰

Bununla birlikte yine rivayetlerde insanların Allah'ı unutacakları ve temel dini değerlerin zayıflayacağı anlamına gelmektedir. Müslim'in Enes b. Mâlik'ten naklettiği rivayette "Yeryüzünde 'Allah, Allah'⁴¹ diyen kimse kalmayınca kadar kıyamet kopmaz."⁴² şeklinde bildirilmiştir. Bazı rivayetlerde "kıyametin ancak şerhiler üzerine"⁴³ kopacağı ifade edilse

(Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 13/365.

³⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/466.

³⁶ Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411), 4/504.

³⁷ Buhârî, "Fiten", 22; Müslim, "Fiten", 51.

³⁸ Buhârî, "Fiten", 22.

³⁹ Muhakkik açıklaması için bk. Buhârî, "Fiten", 22; Müslim, "Fiten", 51.

⁴⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Beyânî, 1395), "Fiten", 43.

⁴¹ Bazı rivayetlerde "الله الله" lafızlarının yerine "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ" lafızları kullanılmıştır. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/100.

⁴² Müslim, "İman", 234.

⁴³ Müslim, "Fiten", 131.

de bir önceki rivayette insanların Allah ile olan bağlarının zayıflayacağına işaret edilmektedir.

Netice itibarıyla zikredilen bu iki rivayet kıyametin bir alâmeti olarak insanların Allah'tan uzaklaşacağına ve putperestliğe döneceklerine işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle bu rivayetlerde tevhid inancının zayıflayacağı ve şirkin revaç bulacağı anlatılmaktadır.

Kıyametin alâmeti olarak ifade edilen inanç esaslarındaki yozlaşma ve çöküş ibadetlerde de kendini göstermektedir. Bu kapsamda Buhârî *"ye'cûc ve me'cûc'un çıkışından sonra da haccedileceğini ve umre yapılacağını"* ifade etmiş ardından *"Beyt haccedilmez oluncaya kadar kıyamet kopmaz."* rivayetine yer vermiştir. Buhârî ilk rivayetin daha yaygın ve meşhur olduğunu belirtse de ikinci rivayet İslam'ın beş şartından biri olan hac ibadetini yerine getirme noktasında Müslümanlarda oluşacak zayıflık ve gevşeklilik işaret etmektedir.

Müslümanların ibadetlerini yerine getirme ve eğitim-öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmede camiler ve mescitler önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu kritik fonksiyonundan dolayı cami ve mescid inşa etmenin önemine işaret edildiği görülmektedir. Yüce Allah Tevbe suresinde mealen *"Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."*⁴⁴ buyurmaktadır. Buhârî ve Müslim'in Hz. Osman'dan (ö. 35/656) rivayette buldukları bir rivayette ise Hz. Peygamber, *"Kim Allah rızasını gözeterek bir mescid inşa ederse, Allah da o kimse için cennette benzerini inşa eder."*⁴⁵ buyurmaktadır. Caminin İslam dini ve toplumundaki bu önemine rağmen bazı rivayetlerde bu bilinçten uzaklaşılacağı bildirilmiştir: *"Mescitleri inşa etmede insanlar birbirlerine karşı övünmedikçe kıyamet kopmaz."*⁴⁶ Esasen Hz. Peygamber bunun önünü kapatmaya çalışmış ve mescitlerin asıl fonksiyonlarının kaybolmaması için şöyle bir uyarıda bulunmuştur: *"Ben gösterişli mescitler yapmakla emrolunmadım."*⁴⁷ Ebû Dâvûd (ö. 275/889) bu rivayetten sonra İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) yorumuna da yer vermiştir. Bu bağlamda o, Yahudi ve Hristiyanların mabetlerini süsledikleri gibi Müslümanların da mescitlerini süsleyeceklerini ifade etmiştir.⁴⁸ Bu rivayetlere göre bazı dönemlerde Müslüman toplumlarda İslamî değerlerin içinin boşaltılacak ve ibadetlerin özünden uzaklaşarak şekilsel bir uygulamaya dönüşecektir.⁴⁹

⁴⁴ et-Tevbe 9/18.

⁴⁵ Buhârî, "Mesâcid", 32; Müslim, "Mesâcid", 24.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/372; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, ts.), "Mesâcid", 2; Süleyman b. Eşas es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), "Salât", 12.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, "Salât", 12.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, "Salât", 12.

⁴⁹ İnsanların temel İslamî değerlerden uzaklaşacaklarını bildiren birtakım rivayetler bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır Bunlar sıhhat bakımından zayıf ve uydurma olmaları sebebiyle metin içinde bu rivayetlere atıfta bulunulmadı. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 9/297; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvâdillâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, ts.), 4/150.

1.4. Savaşlar ve Fitneler

Konuyla ilgili rivayetlerin bir kısmında kıyametin alâmetlerinden biri olarak savaşların artacağına işaret edilmektedir. Bu rivayetlerden bir kısmı şöyledir:

*“Yahudilerle savaşmadıkça kıyamet kopmaz. Öyle ki arkasında Yahudi bulunan bir taş “Ey Müslüman arkamda bir Yahudi var, onu öldür.” diyecek.”*⁵⁰

Bazı rivayetlerde ise garkad ağacı dışında ağaçların da dile gelerek arkasında saklanan Yahudi’yi haber vereceği ifade edilmektedir.⁵¹

Yahudilerle savaşma konusundaki rivayetlerin Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) tarafından nakledildiği görülmektedir.⁵²

*“Sizler küçük gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu, yüzleri kalkan gibi olan Türklerle savaşmadıkça kıyamet kopmaz.”*⁵³

Buhârî, “Türklerle savaşma babı” şeklinde bir başlık açarak yukarıdaki rivayeti bu başlık altına koymuştur. Yine aynı yerde Buhârî’nin kaydettiği diğer rivayette ise “Türkler” ifadesi geçmemekle birlikte “Sizin keçe ayakkabılar giyen bir kavimle savaşmanız kıyametin alâmetlerindendir. Aynı şekilde yüzleri geniş ve yüzleri deri üstüne deri kaplanmış kalkanlar gibi kalın etli olan bir kavimle savaşmanız kıyametin alâmetlerindendir.” ifadeleri yer almaktadır. Buhârî bu rivayette keçe ayakkabı giyen, yüzleri geniş ve kalkana benzeyen şekilde nitelendirilen kavmin Türkler olduğunu da hem bab başlığı hem de bir sonraki rivayetle ortaya koymaktadır.⁵⁴

İbn Hacer (ö. 852/1449) rivayetin şerhinde Türklerin kökeni konusunda farklı görüşlere yer vermiştir. Buradaki bilgilere göre Hattâbî (ö. 388/998) Türklerin Hz. İbrahim’in cariyesi olan Kantûra’nın oğulları olduğunu, bazıları Yafes’in çocukları olduğunu söyler. Ayrıca Deylem ve Oğuzların Türk olduğu belirtilmiştir.⁵⁵

Keşmîrî (1875-1933) ise Türkler’in o dönemde Müslüman olmadıkları için bu şekilde nitelendirildiğini ve zemmedildiğini, bugün ise tamamının Müslüman olduğunu, bu sebeple onların böyle damgalanamayacağını söyler. Keşmîrî, bu yaklaşımına şunu da ekler: “Ben Araplar, Türkler ve Afganlar dışında tamamen Müslüman olan başka bir kavim bilmiyorum. Onlardan biri inkar edecekse, bu ancak İslam’dan sonra olur.”⁵⁶

Aynı kalıpla rivayet edilen ve nitelikleri aynı olan bir toplumdaki bahsedilen başka bir rivayet şöyledir: “Biz acemlerden Hûz ve Kirman⁵⁷ ile savaşmadıkça kıyamet kopmaz. Onların

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/499; Buhârî, “Cihâd”, 93.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/233; Müslim, “Fiten”, 82.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/90; Buhârî, “Cihad”, 93; Müslim, “Fiten”, 79.

⁵³ Buhârî, “Cihad”, 94; Müslim, “Fiten”, 65.

⁵⁴ Buhârî, “Cihad”, 94.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bk. Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1380), 6/104.

⁵⁶ Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmîrî, *Fezû’l-bârî ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Bedri Âlem el-Mirtehi (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426), 4/198.

⁵⁷ Hûz ve Kirmân İran’da bulunan iki bölgedir. Hûz, İran’ın güneybatısında, Kirmân ise güneydoğusunda yer almaktadır: [Google Haritalar](#), (Erişim 27 Eylül 2024).

yüzleri kırmızı, burunları basık, gözleri küçük, yüzleri deri üstüne deri kaplanmış kalkanlar gibidir. Ayakkabıları ise keçedendir.”⁵⁸

Konuyla ilgili dikkat çeken rivayetlerden birinde ise Müslümanlardan oluşan iki grubun birbirleriyle savaşacakları bildirilmektedir: “İki grup arasında büyük bir savaş olmadıkça kıyamet kopmaz. Bu iki grubun davası ayıdır. Yine kendisinin Allah’ın elçisi olduğunu iddia eden yaklaşık otuz yalancı Deccâl ortaya çıkmadıkça kıyamet kopmaz.”⁵⁹

İbn Hacer’e göre rivayette belirtilen her iki grup Müslüman’dır ve Sıffîn’de savaşan Hz. Ali (ö. 40/661) ve Muâviye’yi (ö. 60/680) destekleyen kimselerdir.⁶⁰ Aynî (ö. 855/1451) İbn Hacer’in bu görüşüne katıldıktan sonra Dâvudî’ye nispet edilen başka bir görüşü de zikretmiştir. Bu görüşe göre ise bu gruplar, Cemel vakasında Hz. Ali ile Zübeyr (ö. 36/656) ve Talha’nın (ö. 36/656) gruplarıdır. Hz. Ali, Talha ve Zübeyr’in kendisine biat ettiğini iddia etmesine rağmen Talha ve Zübeyr ise Eşter en-Nehaî’nin (ö. 37/657 [?]) kendilerini Aliye gitmeye zorladığını savunmuşlardır.⁶¹

İbn Hacer ve Aynî “iki grubu” geçmişte sahabe arasında gerçekleşen Cemel ve Sıffîn vakalarındaki taraflar olarak yorumlarsa da bu rivayette belirtilen gruplardan maksadın ne bu iki hadiseye ne de gelecekte meydana gelecek belirli bir olaya veya savaşa hamletmek hayli zordur. Hz. Peygamber bu ve benzeri rivayetlerde belirli bir savaşa mı işaret etmektedir? Yoksa Müslümanlar ile başkaları veya Müslümanlarla Müslümanlar arasında ortaya çıkabilecek kavga, niza veya savaşlara engel olmanın, önlem almanın ve uyanık olmanın önemini mi vurgulamaktadır? Bu ikincisinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Nitekim Kur’an’da Müslümanlar arasında barışı ve adaleti sağlamanın önemi belirtilmiştir: “Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah’ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.”⁶²

Savaşlardan bahseden bu rivayetler dışında zayıf hatta mevzu⁶³ olduğu belirtilen rivayetler de kaynaklarda yer almaktadır.

Yukarıda zikredilen rivayetlerde kıyametin alâmeti olarak savaşların artacağı ifade edilmiştir. Rivayetler özelde Müslümanların genelde ise bütün insanların veya bütün devletlerin bu tür olumsuzluklara karşı hazır ve uyanık olmalarını, barışın sağlanması noktasında gerekli çaba göstermelerinin önemini anlatmaktadır. Yine bu rivayetler Müslümanların iç çatışmalardan uzak durmalarının gerekliliğini vurgulayarak birlik ve beraberlik içerisinde olmalarını da tavsiye etmektedir.

2. İnsanın Önleyemeyeceği Kıyamet Alâmetleri

İnsanın önleyemeyeceği kıyamet alâmetleri başlığı altında doğa olayları ve fiziksel hadiseler, Hz. İsa’nın nüzûlü başlıkları ele alınmıştır. Her ne kadar bu başlıkların bazı

⁵⁸ Buhârî, “Menâkıb”, 22.

⁵⁹ Buhârî, *Buhârî*, “Menâkıb”, 22.

⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 6/616.

⁶¹ Aynî, *Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 12/303.

⁶² el-Hucurât 49/9.

⁶³ Rivayetlerin detayları için bk. İbn Mâce, “Fiten”, 25, 35.

detaylarında kişinin iradesi ve sorumluluğunu ilgilendiren hususlar olsa bile ağırlıklı olarak insan gücünü aşan olaylardan bahsedilmektedir.

2.1. Doğa Olayları ve Fiziksel Hadiseler

Bazı rivayetlerde bazı doğal ve fiziksel olayların gerçekleşeceği ifade edilmekte ve bunların kıyametin alâmeti olduğu belirtilmektedir. Buhârî'nin Ebû Hureyre'den naklettiği rivayet şöyledir:"

*"İlim ortadan kalkmadıkça zelzeleler çoğalmadıkça (...) kıyamet kopmaz."*⁶⁴

İbn Battal (ö. 449/1057) rivayetin şerhinde el-Mühelleb'e nispetle şu bilgilere yer vermiştir: Depremlerin ve diğer işaretlerin meydana gelmesi Allah'ın yeryüzündeki insanlara bir uyarısıdır. Nitekim bir ayette *"Biz ayetleri ancak korkutmak için göndeririz."*⁶⁵ şeklinde buyurulmuştur. Hz. Ömer zamanında Medine'de deprem olunca kendisinin de onlarla birlikte cezalandırılmasından korkmuş⁶⁶ ve şu uyarıda bulunmuştur: *"Ey Medine halkı, ne çabuk yeni günahlar işlediniz. Allah'a yemin ederim ki, eğer bir daha olursa, aranızdan ayrılacağım."*⁶⁷

Kıyametin alâmetlerinden biri olarak ifade edilen ve evrendeki düzenin bozulmasıyla alakalı rivayetlerden birisi de güneşin batıdan doğmasıdır. Buhârî'nin Ebû Hureyre'den naklettiği bir rivayet şöyledir: *"Güneş batıdan doğmadıkça kıyamet kopmaz. İnsanlar onu gördüklerinde iman ederler. İşte bu "daha önce iman etmemiş bir kimsenin imanı kendisine fayda vermeyeceği"*⁶⁸ zamandır."⁶⁹

Rivayet bir yandan son merhaledeki imanın kişiye fayda vermeyeceğini vurgularken öte yandan kıyametin kopacağı zaman kainattaki düzenin bozulacağına işaret etmektedir.

Müslim'in Huzeyfe b. Esîd'den (ö. 42/663) naklettiği bir rivayette kıyametten önce yeryüzündeki bazı bölgelerin batacağı, dumanın ve insanları sürükleyecek bir ateşin çıkacağı haber verilmektedir. Müslim'de geçen rivayetin mânâsı şöyledir: *"Hz. Peygamber yüksek bir yerdedi. Biz de aşağıdaydık. Bize baktı ve ne konuşuyorsunuz?" diye sordu. Biz de kıyameti konuşuyoruz dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kıyamet, on alâmet ortaya çıkmadan kopmaz. Doğuda bir yerin batması, batıda bir yerin batması, Arap yarımadasında bir yerin batması, duman, deccâl, dâbbetü'l-arz, ye'cüc ve me'cüc, güneşin batıdan doğması, Aden'in dibinden çıkıp insanları sürükleyecek bir ateş."*⁷⁰

Kurtubî (ö. 656/1258) "el-husûfatü'selâse" şeklinde ifade ettiği çöküntülerin bir kısmının gerçekleştiğini belirterek Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) görüşlerine yer vermiştir. İbnü'l-Cevzî, Irak'ta büyük depremlerin ve çökmelerin olduğunu ifade etmiş ve Irak'ın doğusunda bir şehrin yerle bir olduğunu ve çok sayıda insanın öldüğünü Endülüs'te iken duyduklarını belirtmiştir.⁷¹ İbn Hacer ise bazı yerlerde çökmelerin

⁶⁴ Buhârî, "İstiska", 26.

⁶⁵ el-İsrâ 17/59.

⁶⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 3/26.

⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/221.

⁶⁸ el-En'âm 6/158.

⁶⁹ Buhârî, "Tefsir", 132.

⁷⁰ Müslim, "Fiten", 40.

⁷¹ Ebü'l-Abbâs Ziyaeddin Ahmed b. Ömer b. İbrâhim el-Kurtubî, *el-Müfhim lima eşkele min telhisi Kitâbi Müslim*, thk.

olduğunu ancak rivayette bahsedilen üç çöküş olanlardan hem mekan hem de şiddet bakımından daha büyük olma ihtimalinin bulunduğunu söylemiştir.⁷²

Rivayette belirtilen ve kıyametin alâmetlerinden biri de dumandır. Yine Kurtubî, bu duman ile ‘*Göğün apaçık bir duman getireceği günü bekle*⁷³’ ayetinde belirtilen dumanın aynı mânâda olduğunu belirtmiştir. Buna ilaveten Kurtubî, Huzeyfe’nin Hz. Peygamber’den naklettiği şu rivayete yer vermiştir: “*Kıyamet alâmetlerinden biri kırk gün boyunca yeryüzünde kalacak bir dumandır.*”⁷⁴ İbn Mes’ud (ö. 32/652-53) dışında sahabeden Hz. Ali, İbn Ömer (ö. 73/693) ve İbn Abbâs’ın da bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir. Ancak İbn Mes’ud, dumanın Hz. Peygamber zamanında gerçekleştiğini ve Kureyşe isabet eden kıtlığın onlara duman olarak görüldüğünü ifade etmiştir.⁷⁵ Buna göre İbn Mes’ud duhan’ı açlık ve kıtlık mânâsında macazî olarak anlarken Huzeyfe hakikî anlamıyla kıyametin bir alâmeti olarak anlamış ve kıyametten önce de gerçekleşeceğini belirtmiştir.

Bu rivayette ateşin Aden’den çıkacağı belirtilmiş başka rivayetlerde ise Hicaz ve Yemen’den çıkacağı ifade edilmiştir.⁷⁶ Buhârî ve Müslim’in ittifakla Ebû Hureyre’den rivayet ettikleri rivayette Hicaz topraklarında ortaya çıkacak ateşin Busra’daki develerin boyunlarını aydınlatacağı bildirilmiştir. Hicaz’da çıkacak ateşin Şam’ın Busra şehrinin aydınlatması, ateşin gücü ve geniş bölgelere yayılması şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁷

Bu rivayetlere ilave olarak yine kaynaklarda yağmurun yağacağından ve bazı evlere zarar verip bazılarını vermeyeceğinden, Yemen tarafından kırmızı bir rüzgârın eserek mümin olan herkesi alacağından,⁷⁸ dağların yerinden oynayıp hiç görülmeyen büyük olayların olacağından⁷⁹ bahsedilmektedir.

2.2. Hz. İsa’nın Nüzûlü ve Diğer Hadiseler

Hz. İsa’nın nüzûlü konusu, kıyametin alâmetlerinden biri olarak aynı kalıpla nakledilen rivayetler arasında bulunmaktadır. Esasen nüzûlü İsa ile ilgili temel hadis kaynaklarında “nüzûlü İsa”, “hurucu İsa” “Fiten”, “Melâhim”, “Eşrâtü’s-sâa” gibi başlıklar altında çok sayıda rivayet kaydedilmiştir. Bu çalışmada bunların her birine temas etmek veya incelemek çalışmanın sınırlarını zorlayacaktır. Bu sebeple sadece üzerinde durulan kalıpla rivayet edilen bazı hadisler örnek olarak zikredilecektir. Buhârî’de yer alan bir rivayetin mânâsı şu şekildedir:

*“Meryem oğlu İsa aranızda adil bir hakem olarak inmedikçe, haçı kırmadıkça, domuzu öldürmedikçe, cizyeyi kaldırmadıkça kıyamet kopmaz. O dönemde mal o kadar bol olacak ki kimse onu kabul etmeyecek.”*⁸⁰

Muhyiddin Dîb Müstû vd. (Beirut: Dâru İbn Kesir, 1996/1417), 7/239.

⁷² İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 13/84.

⁷³ ed-Duhân 44/10.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Müfthim*, 7/239.

⁷⁵ Ebü’l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ şerhi Mişkâtü’l-Mesâbih* (Beirut: Dâru’l-Fikr, 11422/2002), 7/3449.

⁷⁶ Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-mu’lim bi-fevâidi Müslim* (Mısır: Dâru’l-Vefâ, 1419/1998), 8/442.

⁷⁷ Buhârî, “Fiten”, 23; Müslim, “Fiten”, 42.

⁷⁸ İbn Hibbân, *Sahih*, 6/87, 138.

⁷⁹ Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/374.

⁸⁰ Buhârî, “Mezâlim”, 32.

Aynı kalıpla rivayet edilen Müslim'in rivayet ettiği bir rivayete göre Rumlar ile Müslümanların savaşacaklarından ve Müslümanların savaşı kazanacağından bahsedilmektedir. Bu rivayette ayrıca Deccâl'in çıkacağı ve Hz. İsa'nın nüzûlü ifade edilmektedir. Ancak dikkat çeken husus şu ki Hz. İsa'nın çıkışından önce bazı yalan haberler ortaya atılacak ve Müslümanlar fitneye sürüklenmek istenecektir.⁸¹

Yine Buhârî ve Müslim'in ittifakla kaydettikleri bir rivayet şöyledir: *"Otuz kadar yalancı Deccâl çıkmadıkça ve her biri kendisinin Allah'ın Resulü olduğunu iddia etmedikçe kıyamet kopmaz."*⁸²

Yalancı Deccâllerin çıkması ve kendilerinin peygamber olduklarını iddia etmeleri bazı kimselerin dini ve manevi değerleri istismar edeceklerine işaret etmektedir. Bu durum toplumda fitne ve kargaşaya yol açacak, insanların dinden uzaklaşmalarına ve doğru yoldan sapmalarına da neden olacaktır. Bu sebeple insanların Hz. İsa'nın nüzûlü gibi istismar edilmeye müsait konularda daha uyanık olmaları, hayati önem taşımaktadır. Hz. İsa'nın nüzûlünün bekleme yerine Kur'an ve sünnetin ortaya koymuş olduğu temel ilke ve değerler esas alınmalıdır. Söz gelimi Hz. İsa zulmü ortandan kaldırıp adaleti yeryüzüne hakim kılma gibi bir misyonla incekse bir Müslüman'ın Hz. İsa'nın nüzûlünü beklemeden zulme engel olması ve adaletle hükmetmesi Müslümanlığının gereğidir.

"...لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى..." kalıbıyla nakledilen rivayetlerde ayrıca Mehdinin çıkacağı,⁸³ birçok madenin çıkacağı ve buralarda kötü insanların yaşayacağı,⁸⁴ ölçü, tartı, dinar ve dirhem sahiplerinin kendi alanlarında üstün olacakları, insanların sonunda beldelerine döneceği,⁸⁵ Medine'nin kötü insanları dışarı atacağı ve insanlar için refah, zenginlik gibi şeylerin daha hayırlı olacağı,⁸⁶ yırtıcı hayvanların ve birtakım eşyaların insanla konuşacağı,⁸⁷ İshak oğullarından yetmiş bin kişinin bir şehri savaşmadan 'Lâ ilâhe illâllah ve Allahu Ekber' diyerek alacağı,⁸⁸ fıratın altından altın bir dağın çıkacağı ve insanların onun için savaşıp yüzde doksan dokuzunun öleceği,⁸⁹ Müslümanların Fars ve Rumları veya Yahudi ve Hristiyanları karış karış, arşın arşın takip (taklit) edeceği,⁹⁰ Kahtân'dan bir liderin çıkıp insanları otoriter (asasıyla) yöneteceği,⁹¹ tıpkı kaybolan bir eşya gibi sahabeye benzer birinin aranacağı,⁹² boynuzlu bir hayvanın boynuzsuz bir hayvana vurmayacağı,⁹³ Irak ehlinin en iyilerinin Şam'a; Şam'ın en kötülerinin Irak'a göç edeceği,⁹⁴ iki yaşlı adamın karşılaşacağı ve birinin diğerine doğum tarihini sorması üzerine diğerinin güneşin batıdan doğduğu gün söyleyeceği,⁹⁵ koyun otlaklarında bir topluluğun

⁸¹ Müslim, "Fiten", 34.

⁸² Buhârî, "Menâkıb", 22; Müslim, "Fiten", 84.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/42.

⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/141.

⁸⁵ Rivayetin zayıf olduğu belirtilmiştir. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/383.

⁸⁶ Müslim, "Hac", 487.

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/316; Tirmizî, "Fiten", 18.

⁸⁸ Müslim, "Fiten", 78.

⁸⁹ Müslim, *Müslim*, "Fiten", 29; Buhârî, *Buhârî*, "Fiten", 23.

⁹⁰ Buhârî, "İ'tisam", 14.

⁹¹ Buhârî, "Menâkıb", 8.

⁹² Senedde yer alan Hâris b. Abdullah kizb ile itham edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, 2/126.

⁹³ Salt b. Kuveyd'in mechul bir ravi olması sebebiyle isnadı zayıf. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/439.

⁹⁴ Lekit b. el-Meşşâ'nın mechulü'l hal olması sebebiyle isnadı zayıf. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/461.

⁹⁵ Hammâd b. es-Sâib el-Kelbî kizb ile itham edilmektedir. Bu sebeple rivayet mevzudur. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn

ve çok mal ve çocuk sahibi birinin yere batırılacağı,⁹⁶ Heraklius'un şehrinin fethedileceği ve Kısra ve Kayser'in hazinelerinin açılacağı,⁹⁷ Cehcâh olarak adlandırılan ve mevaliden bir adamın insanlara hükmedeceği,⁹⁸ hususları da yer almaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada temel hadis kaynaklarında “لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّىٰ...” kalıbıyla nakledilen rivayetler ve bu rivayetlerdeki kıyamet alâmetleri incelenmiştir. Araştırmada söz konusu rivayetlerin içerikleri tetkik edilerek kıyamet kopmadan önce gerçekleşecek olaylar ve bu olayların nasıl okunması gerektiği analiz edilmiştir. Buna göre “لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّىٰ...” kalıbıyla nakledilen rivayetlerin muhtevaları incelendiğinde bu kalıbın temelde iki mânâda kullanıldığı görülmüştür. Bunlardan ilki hakikî mânâda olup kıyametin kopması anlamındadır. Özellikle doğa olayları ve fiziksel hadisler başlığı altında yer verilen güneşin batıdan doğmasından bahseden rivayetler bu kapsamdadır. Bu kalıbın ifade ettiği ikinci mânâ ise esasen kıyametin kopması değildir. İkinci mânânın daha baskın olduğu rivayetlere bakıldığında, bu rivayetlerin bireysel ve toplumsal bozulmalarla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bu meyanda ilmin Zâyi olması ve cehaletin artması, içki ve zinanın yaygınlaşması, cimriliğin artması, güven duygusunun zedelenmesi, toplumda fitnelerin çoğalması, Müslümanlar arasında ve diğer toplumlarla gerçekleşmesi muhtemel olan çatışmalar ve barış ortamının bozulması, sahtekar insanların dini değerleri istismar etmesi ve bu sebeple insanların dini değerlerden uzaklaşması, kulluk ve ibadetlerdeki yozlaşmalar bireyin ve toplumun kıyametini haber vermektedir. Bu nedenle “لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّىٰ...” kalıbı, bu ikinci mânâsıyla gerek bireyin gerekse toplumun yozlaşmasına ve bozulmasına sebep olup sonunu getirecek her türlü olumsuzluğa karşı Müslümanların uyanık olmalarını, gerekli önlemleri almalarını ifade etmektedir.

Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdulaziz eş-Şetrî (es-Suûdiyye: Dâru'l-Asime-Dâru'l-Gays, 1419), 18/360.

⁹⁶ Mürsel bir rivayettir. Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/375.

⁹⁷ Rivayet Ebu Hureyre'den mevkuûf olarak nakledilmiştir. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/528.

⁹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 18/85; Müslim, *Müslim*, “Fiten”, 61.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Himmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. Musannef. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisu'l-İlmî, 1403.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. el-Müsned. thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.

Akman, Mustafa. "Kelâm Perspektifinden Kıyâmet Alâmetlerinin Mahiyeti". Journal of Islamic Research 32 (1) (2021), 190-214.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhi Mişkâtü'l-Mesâbih. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 11422/2002.

Altuntaş, Süleyman. Kıyâmet Alâmetleri (On Alâmeti Bir Arada Zikreden Rivâyetlerin Tahlîli). Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Aynî, Bedruddin. Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî. Dâru'l-Fikr, ts.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. el-Müsned. thk. Mahfûzu'r-Rahman ve Diğerleri. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, ts.

Birinci, Züleyha. "Kıyâmet Alâmetlerine Mu'tezilî Bakış -Zemahşerî Örneği-". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 56 (2024), 1-22.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. el-Câmiu's-sahîh. thk. Mustafa Dîb el-Boga. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr/Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.

Çakın, Kamil. "Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Çöküşü". Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/10 (2018), 1-29.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî. es-Sünen. thk. Şuayb el-Arnaût. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430.

Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh. el-Müstedrek ala's-Sahîhayn. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411.

İbn Battâl, Ebü'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik. Şerhu Sahîhi'l-Buhârî. thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim. 10 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1423/2003.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. el-Musannef fî'l-ehadîs ve'l-âsar. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l- mesânîdi's-semâniye. thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdulaziz eş-Şetrî. 19 Cilt. es-Suûdiyye: Dâru'l-Asîme-Dâru'l-Gays, 1419.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1380.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim el-Bustî. Sahîhu İbn Hibbân. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. es-Sünen. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Dâru İhyai'l-Kütübü'l-Arabî, ts.

İbrahim Mustafa vd. el-Mu'cemu'l-Vasît. Kâhire: Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, 2. Basım, 1392/1972.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî. İkmâlû'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.

Kaya, Hüsamettin. Hadislerde İsnad ve Metin Tahlili:‐Kulun Kıyamet Günü Hesaba Çekileceği İlk Ameli Namazıdır.‐ Hadisi Örneği. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022.

Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî. Feyzü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî. thk. Muhammed Bedri Âlem el-Mirtehi. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426.

Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyaeddin Ahmed b. Ömer b. İbrâhim. el-Müfhim lima eşkele min telhisi Kitâbi Müslim. thk. Muhyiddin Dîb Müstû vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1996/1417.

Muhammed Fuâd Abdalbâkî. el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1364.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. el-Câmiu's-sahîh. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kâhire: İsâ'l-Bâbî'l-Halebî ve Şürekâhu, 1374/1955.

Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. es-Sünen. thk. Abdulfettah Ebü Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406.

Râğıb el-İfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüsyin b. Muhammed. el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân. thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî. Dumaşk: Dârü'l-Kalem, 1412.

Seyhan, Ahmet Emin. ‐Kıyamet Öncesi Seddi Delecek Ye'cûc ve Me'cûc'un Nasıl Helak Edileceğine İlişkin Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme‐. İlahiyat Fakültesi Dergisi 10 (2017), 45-83.

Soğukoğlu, Fehmi. ‐Cibrîl Hadisinde Geçen Kıyâmet Alâmetlerinin Yeniden Değerlendirilmesi‐. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39 (2018), 119-133.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. el-Mu'cemü'l-evsat. thk. Tarık b. İvadillah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. Kâhire: Dâru'-Harameyn, ts.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. el-Mu'cemü'l-kebîr. thk. Hamdî Abdilmecid es-Selefi. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, ts.

Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. es-Sünen. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Beyânî, 1395.

Topaloğlu, Bekir. ‐Sâat‐. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 16 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/saat--kiyamet>